

Anneli Barani väitekirja fraseologismide semantikast

15. märtsil 2011 kaitses Anneli Baran Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudis doktoriväitekirja *Fraseologismide semantika uurimisevõimalused*. Töö koosneb pikemast sissejuhatavast teoreetilisest osast ja kuuest ingliskeelsest artiklist. Artiklites tugineb ta kogemustele, mis ta on omandanud töötades eesti fraseoloogia andmebaasiga, ning samuti küsitlustele keele noorema kasutajaskonna seas.

Oponendina tõstaksin esile asjaolu, et Anneli Baran võttis vastu omamoodi väljakutse, kui ta folkloristina huvitus uutest uurimissuundadest ja püstitas eesmärgi kasutada fraseoloogia semantika uurimises psühholingvistilisi ja sotsiolingvistilisi uurimissuundasid, mis võimaldavad senisest paindlikumat analüüsi. A. Baran osutab, et fraseoloogiaga tegelevate eri uurimisvaldkondade uurijate – fraseoloogide ja psühholingvistide – vahel puudub koostöö. Fraseoloogia-uurimise ajaloos on pikka aega olnud kesksel kohal puhtlingvistiline lähenemine, nn kognitiivne pööre 1980. aastatel tõi kaasa psühholoogide märkimisväärse huvi kujundkõne vastu. Eelkõige Raymond Gibbsile toetudes vaeb ta psühholingvistika põhiarusaamu ja keskseid mõisteid püsiväljendite kujundlikkuse mõistmises. Väitekirja autor osutab ka teoreetiliste lähenemiste kitsaskohtadele, tuginedes seejuures oma enda uurimistöö tulemustele, mida kajastab põhjalikumalt töös sisalduvates artiklites.

Anneli Baran käsitleb nii psühholingvistiliste kui kultuurilis-semiootiliste lähenemiste toel fraseoloogia-uurimise keskseid mõisteid (püsivus, motiveeritus, idiomaatilisus, ikoonilisus, sümbolilisus). Keeleteadlased on pikka aega lähtunud motivatsiooni-termini mõtestamisel vene leksikoloogi V. V. Vinogradovi 1947. aastal esitatud klassifikatsioonist, mille alusel on fraseoloogilised üksused idiomaatilised juhul, kui neil puudub motivatsioon. A. Baran leiab fraseoloogilise keeleainese analüüsimisel tulutoovama lähenemisviisi D. Dobrovolskilt ja E. Piirainenilt, kes on avaldanud tänaseks kolm monograafiat (1996, 2005, 2009), milles püütakse leida meetodeid konventsionaalse kujundkeele analüüsimiseks. Olulisim panus nendelt autoritelt seisneb kahe motivatsiooni-tüübi eritlemises, milleks on ikooniline ehk metafoorne ja sümboliline ehk kultuuriline motivatsioon. Kuigi selline liigitus ei anna samuti selgelt eristuvaid rühmi, võtab see arvesse ka fraseologismi kui idiomaatilise üksuse kultuurilist eripära. Seda kinnitavad ka autori enda uurimistööd kajastavad artiklid, milles ta rõhutab fraseologismide mõistmise ühe olulise eeltingimusena kultuurilist teadmust.

Töö esimene artikkel vaatlleb traditsiooniliste fraseoloogiliste ühendite lühidust ning kontekstisidusust. Huvitavate näidete toel annab autor sissevaate vanemate eesti fraseologismidega toimunud diakroonilistesse muutustesse, mis näitavad ilmekalt, kui võrd tihedalt on omavahel seotud fraseologismi struktuur ja tema tähendus. Teises artiklis peatub A. Baran lähemalt eestikeelsete fraseologismide tekkel ning osutab nende saksakeelsele taustale, mis on peaaesjalikult religioosset laadi. Pole aga selge, kas tegemist oli tingimata laenudega või hoopiski eesti oma väljenditega, mis leidsid tee rahvakeelest varaseimasse eestikeelsesse kirikukirjandusse. Nagu nendib Baran: “Esimesed eestikeelsed kirjapanekud ei olnud mitte etniliste eestlaste kirja pandud, vaid teise rahvuse esindajate poolt nende tarbeks loodud.”

Kolmandas artiklis keskendub väitekirja autor fraseologismide rollile Eesti koolinoorte keekekasutuses, neljandas loomametafoore sisaldavatele sõimuväljenditele, viiendas hüperboolsetele fraseologismidele. Viimaseid peab ta olevat suurepäraseks vahendiks loomingulisuse uurimises fraseoloogialoomes.

Anneli Barani viimast artiklit võib pidada väitekirja olulisimaks. Fraseoloogina peab ta huvitavaimaks fraseologimide semantilist mitmetähenduslikkust. Enda korraldatud küsitluse kaudu, mis haaras 147 õpilast kahest Eesti gümnaasiumist, soovis ta saada aimu eeldatavalt hästituntud väljendite (35) tegeliku teadmuse kohta tänapäeva noorte keekekasutuses ning selgitada välja võimalikud muutused nende väljendite kasutamises. Selgus rida psühholingvistiliselt huvipakkuvaid seiku. Nii ilmnes tendents selgitada ühe fraseologismi tähendust teise fraseoloogilise ühendi abil. Enim huvipakkuvateks pidas A. Baran aga vastuseid, mida võiks esmapilgul nimetada n-ö valedeks. Nii pakuti väljendi tähendusena tema otsesest tähendust, tajumata kujundlikku ülekannet. Väljendi idiomaaatilisuse aluseks on vastuolu kahe erineva – otsese ja kujundliku – tähenduse vahel, kui puudub teadmus fraseologismi nn aktuaalse tähenduse kohta, üritatakse seda lahti mõtestada otseselt. Samas ei ole tegu kaugeltki valede tähendussetustega. Baran toob esile 14 fraseologismi, mille selgitustest (sh internetis leiduvatest) nähtub, et antud tähendused erinevad küll traditsioonilisest – nn sõnaraamatu omast –, ent neid ei saa pidada ka ebaõigeteks, kuna mingil määral on need selgitused seotud tavatähendusega.

Anneli Baran toob oma väitekirjas keskse mõistena esile *salientsuse* – salientsed tähendused on need, mis on mälus alati esimestena kättesaadavad, olgu kaasaaitavaks teguriks sage kasutus, kogemuslik tuttavlikkus, kontekst vm. “Fraseologism on midagi enam kui lihtsalt reprodutseeritav keeleüksus, tegemist on tunduvalt komplekssema ilminguga,” toonitab Baran oma doktoritöö kokkuvõttes.

Anneli Barani arvates on fraseoloogilise uurimistöö avardamise seisukohalt oluline käsitleda fraseoloogilist keeleainest pigem kontiinumina kui homogeensena ning rõhutab, et senisest rohkem tuleks pöörata tähelepanu laiemale kultuurilisele kontekstile kujundlike üksuse mõistmises. Seepärast tuleks loobuda kitsalt lingvistilisest lähenemisest ning võtta fraseologismide uurimisel arvesse folkloristika, kognitiivistika ja sotsiaalsühholoogia tulemeid. Anneli Baran osaleb aktiivselt rahvusvahelises fraseoloogia-alases uurimistöös. Loodan, et ta oma edaspidiseski uurimistöös rakendab väljapakutud teoreetilist lähenemist, mis võimaldab lõimida erinevate erialade teadmisi.

Outi Lauhakangas,
Soome Kirjanduse Selts